

Ik spreek, dus ik ben

Jaap van der Stel*

René Descartes had met zijn: 'Cogito ergo sum', de kern van ons bestaan bijna te pakken. Maar een betere uitdrukking was geweest: 'Ik spreek, dus ik ben.' Spreken veronderstelt het beheersen van de taal, en taal maakt mensen tot wie ze zijn. Denken kan slechts deels zonder taal. Nu ging het Descartes erom dat de denkende persoon zich van zichzelf bewust werd, en zichzelf door te denken zeker wist van zijn bestaan. In zoverre was voor hem zelfbewustzijn de onderscheidende factor. Maar de mens kan zonder de taal maar een heel beperkt zelfbewustzijn ontwikkelen en zeker de zin: 'Ik denk, dus ik besta', niet verzinnen.

Dit lijkt op een woordspel, maar het gaat dieper. Het gros van onze kennis, gedachten en voornemens verdampst in een oogwenk, als we ons taalvermogen zouden verliezen. Sterker nog: het gros van de dingen waarover wij ons dagelijks druk maken bestaat 'bij de gratie' dat we er een uitdrukking voor hebben - het kunnen benoemen. Verslaving of schizofrenie zouden niet bestaan zonder deze woorden, ook al zouden mensen eraan lijden. De taal zet ons een bril op en helpt nuanceren, verbanden aan te brengen en verantwoording af te leggen voor wat we doen of nalaten. Dit is natuurlijk glad ijs. Bestaat het universum niet als we daar geen concept van en geen naam voor hebben? Is alles een verzinsel en ons bestaan een 'taalspel'? Ja en nee. Het nee slaat uiteraard op de aanname dat de werkelijkheid 'buiten' onze waarneming een materieel bestaan leidt, zoals het universum er al was voordat de mensen evolueerden. Maar het ja is voor ons toch waar het hier om gaat. Als we geen concept ontwikkelen over verslaving of schizofrenie, en we niet duidelijk krijgen wat dit in voorkomende gevallen voor ons of anderen betekent, bestaan deze aandoeningen in-

* Dr. J.C. van der Stel is lector ggz bij de Hogeschool Leiden en senior onderzoeker bij VUmc/GGZ inGeest. E-mail: jaapvanderstel@gmail.com.

derdaad niet. Hierbij is het overigens van minder belang welk woord we dan precies gebruiken, al zijn er goede redenen om uitgerekend voor verslaving of schizofrenie eens iets beters te bedenken.

Voor de geneeskunde is bepalend of een lichamelijke of psychische toestand gepaard gaat met lijden en of zij gezien hun specifieke domein daar volgens ons iets mee kan en moet. Dit laatste is belangrijk, omdat wat artsen doen vooral ook is gebaseerd op maatschappelijke consensus over hun bereik. Er zijn gebieden in de wereld waar de DSM-5 nauwelijks relevant is. Niet omdat daar geen psychopathologie voorkomt, en zeker niet omdat de mensen dom zijn, maar omdat onder de bevolking de concepten ontbreken voor toestanden die wij aanduiden met autisme, verslaving, ADHD of een bepaald type persoonlijkheidsstoornis. Wellicht zijn er in die gebieden hoofdzakelijk concepten die betrekking hebben op de perceptie van schizofrenie, epilepsie, zwakzinnigheid en depressie (al kan men daar andere woorden voor gebruiken).

Door nader omschreven toestanden van mensen te benoemen als ziekten of stoornissen, maken we andere mensen 'ziek' en definiëren wij ze tot 'patiënt'. Maar dat verloopt gelukkig meestal weloverwogen. En de uitkomst ervan zit vol dynamiek. Zo is homoseksualiteit in 1973 uit de DSM verdwenen. Eeuwenlang bestond homoseksualiteit niet eens, althans niet als aparte constructie. De term homoseksueel werd pas in 1869 bedacht; daarvoor gebruikte men de term sodomie, maar dit beperkte zich hoofdzakelijk tot atypische (verboden) seksuele handelingen. En zo kan het gebeuren dat in het ene tijdsgewricht verslaving of een synoniem daarvan wordt opgevat als een ziekte of ondeugd, en dat in een andere periode veel middelen gebruiken goeddeels wordt genegeerd. In ieder geval hebben de artsen daar dan geen woorden voor; ze geven er geen betekenis aan.

Ik pleit er niet voor 'dus' allerlei problemen die we nu als ziekte of stoornis opvatten 'op te lossen' door de woorden die we daaraan geven maar te vergeten, en daarmee alle verplichtingen die we eruit laten voortvloeien (zoals het recht op zorg en onze plicht die zorg te leveren). Zulke oplossingen laten we over aan dictatoriale regimes. Maar dit neemt niet weg dat we ons bewust moeten zijn van het talige karakter van al datgene wat we doen of vinden, en wat de bedoelde en onbedoelde consequenties daarvan zijn. Dat kan betekenen dat we betere termen zoeken voor datgene wat we willen aanduiden.

De Nederlandse term verslaving vind ik echt onbeholpen en staat haaks op het beoogde herstel. Vreemd dat de cliëntenbeweging hier niet tegen te hoop loopt. Maar ook de termen autisme of schizofrenie behoeven een update - al was het maar omdat ze nu te pas en te onpas

als scheldwoord worden gebruikt. En we kunnen ook behoedzaam zijn bij het introduceren van nieuwe categorieën. In de ggz spreekt men nu over EPA (ernstige psychische aandoeningen) en vervolgens over ‘EPA-mensen’. Dat is mij een gruwel. Het getuigt van gemakzuchtig denken en scheert mensen die zeer veel van elkaar verschillen gedachteloos over één kam. ‘Ik spreek, dus ik ben’, betekent helaas niet altijd: ‘Ik spreek, dus ik denk na.’